

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΑΓΟΥ ΧΙΟΥ

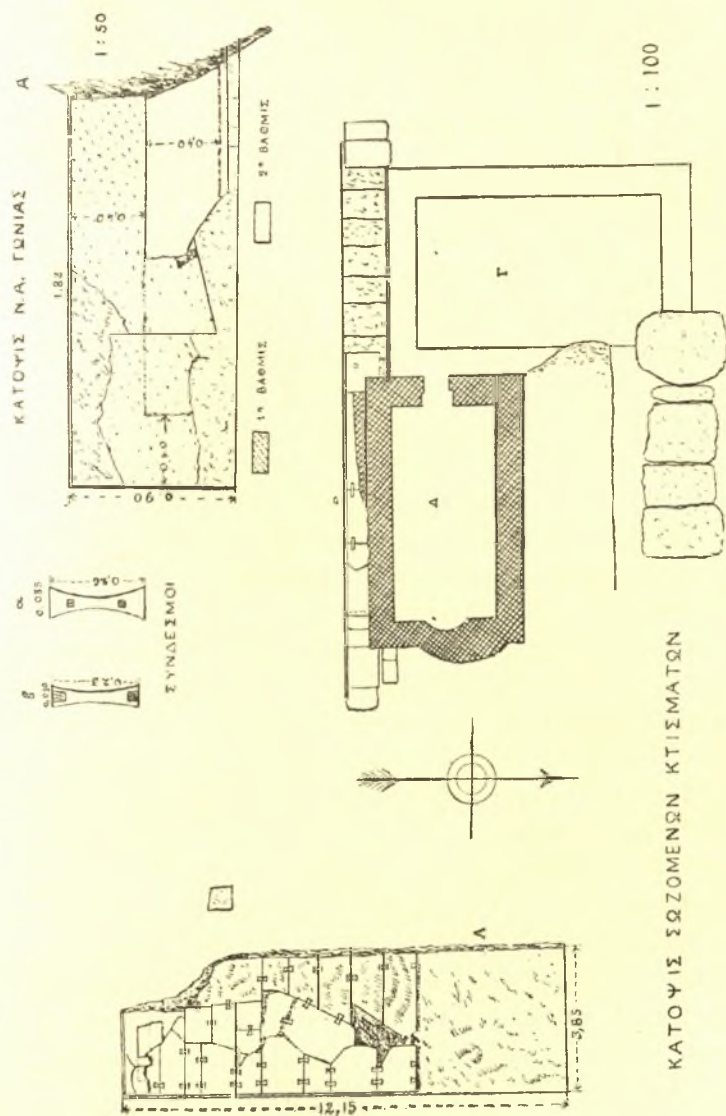
Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς νήσου Χίου, τὴν ἐστραμμένην πρὸς ἀνατολὰς, σχηματίζονται μικροὶ ὄρμοι κάτω ὑψηλῶν βουνῶν μετὰ μικρῶν κοιλάδων πλουσίων εἰς ὕδατα καὶ βλάστησιν. Εἰς ἀπόστασιν μιᾶς περίπου ὥρας πρὸς Β. τῶν Καρδαμύλων ἀνοίγεται πρὸς Ἀ. τοιοῦτος ὄρμος σχηματίζων αὐλῶνα μικρᾶς ἐκτάσεως, ὀνομαζόμενος Ναγός.

Ἐκ δυσμῶν κατέρχεται ἀποτόμως κλιτὺς κλάδων τοῦ Πελλιναίου, ὅπερ ἐκτείνει πρὸς Β. καὶ Ν. χαμηλοτέρους βραχίονας προβάλλοντας τὴν ἄκρην αὐτῶν εἰς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὸ βάθος τοῦ αὐλῶνος τούτου καὶ παρὰ τὴν ῥίζαν τοῦ ὄρους ἀναδύζει ἄφθονος πηγὴ ἀρδεύουσα τὴν κάτω αὐτῆς κοιλάδα, ἣτις ἀειθαλῆς ἐκ τῶν ἐσπεριδοειδῶν θαυμασίαν παρέχει θέαν καὶ ἀναψυχὴν κατὰ τὸ θέρος (Πρὸλ. Krumbacher, Griech. Reise σ. 190).

Ἡ θέσις αὕτη πολλὰ περιτφίζει λείψανα ἀρχαίας οἰκῆσεως, ἅτινα εἰς τοὺς εὐφαντάστους Καρδαμυλίου παρέσχον ἀφορμὴν εἰς δημιουργίαν ὠραιωτάτων παραδόσεων (Πρὸλ. Γ. Μαδιᾶ Λαογραφ. Τόμ. Ε' σ. 218 καὶ Γ. Ζολώτα—Σάρου, Ἱστορία τῆς Χίου Α' σ. 447). Πρὸ πολλοῦ ἔχει εὑρεθῇ αὐτόθι καὶ ἡ ὑπὸ Ζολώτα γενομένη γνωστὴ ἱερὰ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ (Ἀθηνᾶς τόμ. Κ' σ. 184-189 καὶ ἡ συνέχεις αὐτῆς Ἀθηνᾶς ΚΑ' σ. 465) Ὁ μνηκρίτης Ζολώτας, εἰς ὃν τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Χίου γνωστῶν ὀρεΐλοντι, πολλάκις ἐπισκεφθεὶς τὸ μέρος εἶδε καὶ τὰ διάφορα αὐτόθι λείψανα, περὶ ὧν καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ περιηγηταὶ εἶχον κάμει λόγον (Πρὸλ. Ζολώτα—Σάρου ἐνθ. ἀν. σ. 132 ἐς.). Πράγματι δὲ ὀλίγον κατωτέρω τῆς πηγῆς σφύζοντι ἔτι κατὰ χώρην μεγάλοι ὀγκό-

λιθοὶ ὀρθογώνιοι συνδεδεμένοι πρὸς ἀλλήλους διὰ μεμολυ-
δωμένων σιδηρῶν συνδέσμων σχήματος χελιδονουράς, ἀπο-
τελοῦντες ἕως ποτέ τοῖχον καὶ ἐπικλινὲς ἢ βαθμιδωτὸν δάπε-
δον πρὸ κανονικὴν διοχέτευσιν τῶν ὑδάτων καὶ προφύλαξιν
τῶν καλλιεργημένων κτημάτων καὶ τοῦ ἄλλους τοῦ ναοῦ ἀπὸ
τῆς κατὰ τὸν χειμῶνα χειμαρρῶδους καὶ ἐπικινδύνου ῥοῆς
αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τάφοι ἔχουσιν εὑρεθῆ περίξ κατὰ τοὺς
πρὸς Β. λόφους καὶ μάλιστα πρὸ τινων ἐτῶν ἀνεσκάφη τάφος
ἢ τύμβος μετὰ πολλῶν μονοχρώμων ἀγγείων, ὧν τὰ θραύ-
σματα σφύζονται ἔτι παρὰ τὴν θέσιν «Ἀνέμη» ἐν τῇ κτή-
ματι Θεοδώρου Ζάγκαρη. Ἐκ τάφου πιθανῶς προέρχεται καὶ
τὸ πῆλινον τεμάχιον (Εἰκ. Γ, 3), ὃν τμήμα πίθου. Φέρει κοί-
λας ῥαδδώσεις, κατὰ τὴν ἔνωσιν δ' αὐτῶν ἔλικας μετ' ἀνθε-
μίων. Λέγεται δ' ἐν Καρδαμύλοις ὅτι καὶ ἡ ὑπὲρ τὴν θύραν
τῆς ἀγ. Μαρκέλλης ἐντετοιχισμένη ἐπιγραφὴ ἐκ Ναγοῦ ἐκο-
μίσθη· αὕτη εἶναι στοιχηδὸν γεγραμμένη κατὰ τὸν δ' π. Χ.
αἰῶνα καὶ περιέχει κατάλογον ἰωνικῶν ὀνομάτων. Εἶναι δ'
ἄλλως γνωστὸν ὅτι πολὺ ὕλικὸν αἰκοδομήσιμον μετεκομίσθη
ἐκ Ναγοῦ εἰς Καρδάμυλα, ὥς καὶ ὁ Ζολώτας ἀναφέρει (ἐνθα
ἀν. σ. 282 καὶ σελ. 132, Piacenza). Τέλος πρὸ δύο ἐτῶν
ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μαρδίνας μετεκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Χίου
κνήμην μαρμαρίνου ἀγάλματος εὑρεθεῖσαν ἐν τῇ κτήματι Ι.
Μοραγλῇ (νῦν Μιχ. Δοντᾶ), ἐν ᾗ καὶ τοῖχοι ἀνεσκάφησαν
ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου, ὧν οἱ ἐξαχθέντες λίθοι ἀπόκεινται ἐκεῖ
φανεροί. Ἀλλὰ καὶ πρὸς Δ. τοῦ κτήματος τούτου, ἐνθα τὸ
ἐκκλησιδίου τῆς Παναγίας, πολλοὶ ἀρχαῖοι δόμοι ἐφαίνοντο,
ὁ δὲ Piacenza ἀναφέρει «ναὸν ἐκ λίθων τεφρῶν μεγάλων
(μήκους ὀκτὼ σπιθαμῶν) κτλ.» καὶ ὁ Pockocke 55 ποδῶν μή-
κους καὶ 35 πλάτους, ὧν δύο βαθμίδες περὶ τὸν ναόν» (Πρόλ.
Ζολώτα—Σάρου, Ἱστορία τῆς Χίου Α'. σ. 132).

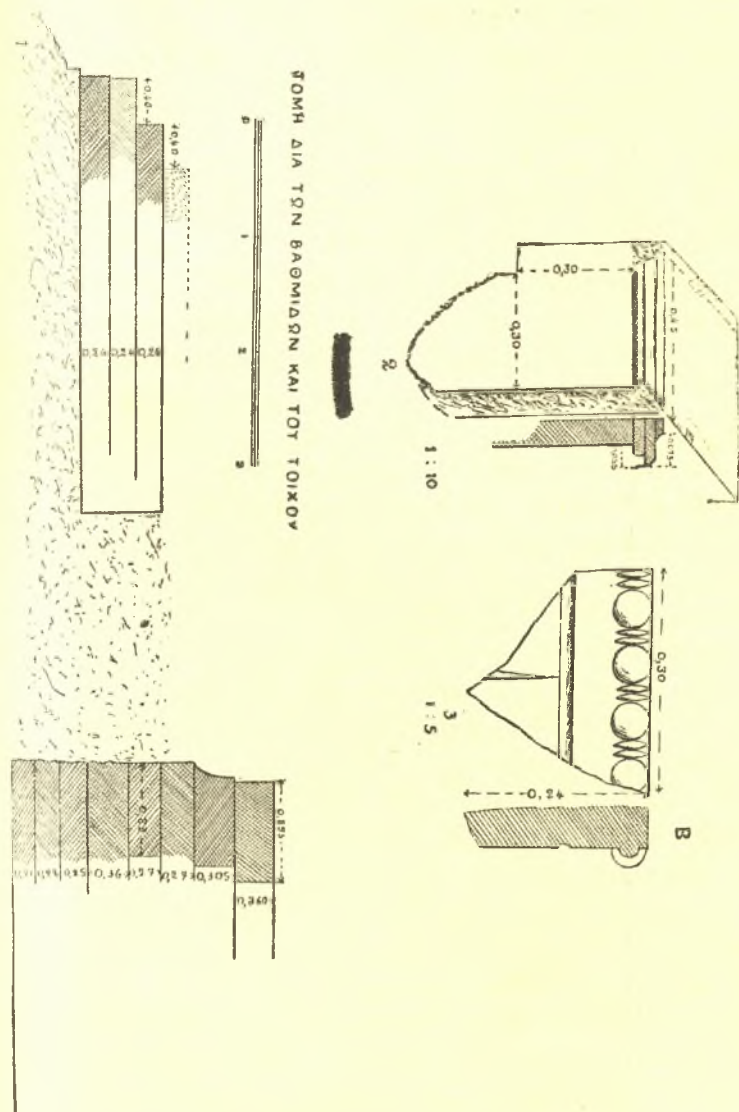
Πάντα ταῦτα παρεκίνησάν με εἰς τὴν δοκιμαστικὴν ταύ-
την ἀνασκαφήν, ἥς τὴν δαπάνην πάνυ προθύμως ἀνέλαβεν ἡ
Ἀρχαιολογικὴ ἐταιρεία καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα
διὰ βρυχέων καὶ προχείρως ἐκθέτω ἐνταῦθα.

Ὡς ἐν τῷ προχείρῳ διαγράμματι (Α) φαίνεται, πρὸς Ἀ. εὐρέθη τοίχου θεμέλιον μὲ διεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. καὶ πλάτους 3,80 ἐκ μεγάλων πλακῶν, ὧν αἱ μὲν ἐσωτερικαὶ εἶναι ἐκ πώρου, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐκ κυανομέλανος λίθου. Αἱ πλάκες αὗται κεῖνται ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ πώρου καὶ σφίζονται μέχρι μήκους 9,65 περαιτέρω δὲ ἐξακολουθεῖ τὸ ἐκ πώρου ὑπόστρωμα εἰς μήκος 4,60 ἀκόμη. Ὑπεράνω τῶν πλακῶν τούτων ὑπῆρχεν ἄλλη σειρὰ ἀποτελοῦσα τὴν πρώτην βαθμίδα, ἣς τμήμα σφίζεται κατὰ τὴν Ν Ἀ. γωνίαν, (Εἰκ. Α, 1.), ἐνθα φαίνονται ἐπὶ τῆς πλακὸς τὰ λείψανα ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἐπ' αὐτῆς δόμου ἀκολουθοῦντα τὴν κάτω ἀκμὴν αὐτοῦ, ὡς πολλαχοῦ συμβαίνει (Πρὸλ. Koldewey, *Antike Baureste in der Insel Lesbos* σ. 48). Δύο τοιούτων βαθμίδων λείψανα ἐσώθησαν κατὰ τὴν γωνίαν ταύτην, τῆς δὲ τρίτης τὴν ὑπαρξίν εἰκάζομεν ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς δευτέρας σωζομένων χαραγμάτων, ἐξ ὧν μανθάνομεν καὶ τὸ πλάτος τῆς βαθμίδος, 0,40, ὅσον εἶναι καὶ τὸ τῶν λοιπῶν κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. Φαίνεται ὅτι τῆς τρίτης βαθμίδος οἱ λίθοι εἶχον πάντες ἀφαιρεθῆ, καθ' οὓς χρόνους ἐπεσκέφθη τὰ ἐρείπια ὁ Pockocke, ὅστις ἀναφέρει μόνον δύο, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω.

Τῆς νοτίας πλευρᾶς ἡ συνέχεια δὲν ἐσώθη, συληθέντων τῶν λίθων, πλὴν μιᾶς πωρίνης πλακὸς 1,50 περαιτέρω τῆς γωνίας.

Πρὸς Δ. τῶν θεμελίων τούτων εὐρέθη ὁ τοίχος τοῦ σηκοῦ σφζόμενος ἐπὶ 15,50, ἐφ' οὗ ἐκτίσθη βραδύτερον ὁ μικρὸς ναῦσχος τῆς Παναγίας (Α,Δ) ἐκ λίθων αὐτοῦ τοῦ τοίχου ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. Ὁ τοίχος οὗτος, ἔχων διεύθυνσιν ἐξ Ἀ. πρὸς Δ. φθάνει εἰς βῆθος ἱκανὸν (εἰκ Β,1) καὶ εἶναι κατεσκευασμένος διὰ πωρίνων καὶ ἄλλων λίθων ἀνιμῶς μέχρι τῆς εὐθυνηρίας, ἄνω τῆς ὁποίας ἀρχεταὶ τὸ ὄρατόν μέρος. Ὁ ἐπὶ τῆς εὐθυνηρίας δόμος λήγει κάτω εἰς λοξὴν ἀπορρίγην καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ ἄλλος δόμος, ἐπὶ τούτου δὲ φαίνεται ὅτι ἔδινεν ὁ ὀρθοστάτης. Τὸ πᾶχος τοῦ τοίχου ὑπολογίζεται εἰς

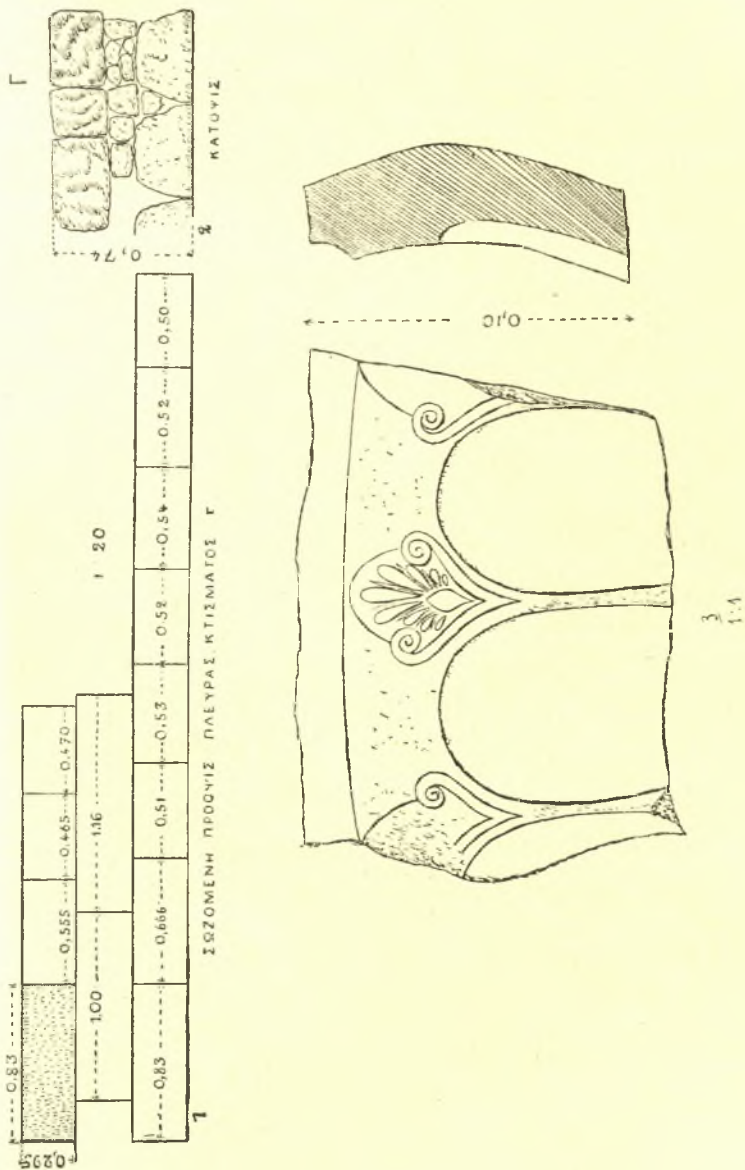
0,895, διότι εἷς κατὰ χώραν σωζόμενος λίθος τοίχου ἔχων τὸ πάχος τοῦτο εἶναι ἐντελῶς λελεασμένος ἔσωθεν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναθυρώσεως.

Τοῦ ἀντιστοιχείου τοίχου τοῦ σηκοῦ εὐρέθησα μόνον θεμέλια ἐκ μεγάλων ἀνωμάτων λίθων. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων σχηματίζεται μικρὸν ὀρθογώνιον κτίσμα (Α, Γ) ἐκ μικρῶν κανονικῶν λίθων. Ἡ πρόσοψις τῶν τοίχων τοῦ κτίσματος τούτου εἶναι κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα κατεσκευασμένη δι' ὀρθογωνίων λίθων ἰσοῦψῶν, ὧν ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἁδρῶς λελαξευμένη (Εἰκ. Γ, 1), ἡ δὲ κάτοψις αὐτῶν ἔχει ὡς ἐν Εἰκ. Γ, 2, τῆς ἐσωτερικῆς προσόψεως κατεσκευασμένης διὰ πωρίνων λίθων.

Οἱ δόμοι τοῦ θεμελίου τῆς Ἀ. πλευρᾶς συνδέονται πρὸς ἀλλήλους διὰ συνδέσμων σχήματος χελιδονουρᾶς (Εἰκ. Γ, 3α), οἱ δὲ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ δι' ὀρθογωνίων σχεδὸν συνδέσμων (Εἰκ. Γ, 3β), οἱ δὲ τοῦ μικροῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου οὐδένα σύνδεσμον ἔχουσιν.

Ὡς βλέπει τις, ἐλάχιστα εἶναι τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ κτιρίου τούτου, ὅπερ πιθανῶς ἦτο ναός. Ἡ καταστροφή εἶναι μεγίστη, ἀφαιρεθέντων ἐνιαχοῦ ἀπάντων τῶν λίθων, πανταχοῦ δὲ πέραξ ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν κήπων ὑπάρχουσιν ἐντετοιχισμένοι λίθοι ἐκ τοῦ ναοῦ, μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῦ εἰς ἐρείπια σφζομένου πλησίον μύλου. Ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων δὲ τούτων λειψάνων ἀδύνατον εἶναι νὰ λάβωμεν ἰδέαν τινὰ τοῦ ναοῦ, ὑπολογίζομεν μόνον τὸ πλάτος αὐτοῦ περίπου, γνωρίζοντες τὴν Ἀ. γωνίαν τῆς περιστάσεως καὶ τὸ πλάτος τοῦ σηκοῦ ($10,65 + 2 \times 6,15 =$ ἀπόστασις τοίχου ἀπὸ ἄκρου περιστάσεως), εἰς 23 περίπου μέτρα. Εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα τὰ ὑπὲρ τὰς τρεῖς τοῦλάχιστον βαθμίδας μέρη, οὐδενὸς μέρους εὐρεθέντος ἐκ τῶν κιόνων ἢ τοῦ θριγκοῦ μόνον πολλὰ τεμάχια μαρμάρων ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἄμορφα, πλὴν τινων ἐχόντων ἀστράγαλον καὶ ἐγκοπὴν (Εἰκ. Β, 4).

Ἀξιομνημόνευτον εἶναι τεμάχιον λίθου κυκνομέλανος (Εἰκ. Β, 2) εὐρεθὲν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας παρὰ τὸ ἐκκλησιδίον. Τοῦτο

εἶναι ὀρθογώνιος λίθος κάτω ἀποκεκρουμένος ἔχων ἀριστερὰ κατ' ὀρθήν γωνίαν λάξευσιν καθ' ὅλον τὸ πᾶχος. Ἐμπρὸς φέρει ἄνω κυμάτιον ὑποκάτω προεξέχοντος κανόνος ἀποκεκρουμένου, δεξιὰ λήγει πάλιν εἰς κανόνα ἐντελῶς ἀποκεκρουμένον. Δέν μοι εἶναι ἐντελῶς σαφὴς ἡ ἔννοια τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου μέλους.

Πρὸς τούτοις μεταξὺ τῶν λίθων πρὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ εὐρέθη καὶ μικρὸς ῥωμαϊκὸς βωμίσκος ἢ περιρραντήριον ἐκ κυανομέλανος λίθου ἔχων ῥαβδωτὸν σῶμα καὶ λήγον κάτω καὶ ἄνω εἰς πλατὺν δίσκον, κάτω ἀποκεκρουμένον (ὑψ. 0,65, διάμ. ἄνω 0,49, πᾶχος ὑποστηρίγματος 0,25 περίπου).

Εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ ναοῦ βοηθοῦσι τεμάχιά τινα ἀγγείων εὐρεθέντα κατὰ τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἰδίᾳ κατὰ τὴν Ν. Ἀ. γωνίαν, ἔνθα περισυνελέγησαν μελαμβαφῇ τινα θραύσματα, ὧν τινα ἐκ βάσεων κυλίκων μετὰ πλαστικῶν δακτυλίων. Ταῦτα ἀναδιδάζουσι τὸ κτίριον μέχρι τῆς δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος τὸ πολὺ, ἀλλὰ ἡ ἀμελὴς κατασκευὴ τοῦ τοίχου, ἐν ᾧ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα δὲν εἶναι κανονικόν, δεικνύει ὅτι καὶ νεώτερον ἔτι δύναται νὰ ἔχῃ κατασκευασθῇ. Γενικῶς δὲ μᾶλλον ἐλληνιστικῶν χρόνων ἔργον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὸν ναόν, ὅστις ἱκανῶς μέγας ἀνυψοῦτο παρὰ τὴν δροσερὰν πηγὴν καὶ ἐν μέσῳ πυκνοῦ καὶ θαλλομανοῦντος ἄλσους.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ